

PRVOBITNA PROIZVODNJA DUBROVAČKOG OKRUŽJA
OD 1815. DO 1848. GODINE

I.

Pojedini pisci gospodarske povijesti Dalmacije iz prve polovice XIX. st. tvrde da je tadašnja poljoprivredna proizvodnja pokrajine, u prvom redu proizvodnja vina i maslinova ulja, bila najbolja na dubrovačkom području,¹ jer su te kulture bile, kazuju oni, bolje obrađivane nego drugdje. Povećanje proizvodnje u pokrajini u razdoblju od 1830. do 1850. godine najviše se, kažu, osjetilo upravo na dubrovačkom području. Neki su tu činjenicu tumačili propadanjem dubrovačkog pomorstva, koje je uvjetovalo usmjeravanje jednog dijela pučanstva na intenzivnije bavljenje zemljoradnjom i ribarstvom. A to su zapravo osnovne grane prvobitne proizvodnje. Postignuti napredak pojedini pisci tumače i činjenicom da je, navodno, u to doba rad kolona bio bolje nagrađivan;² no to valja primiti s oprezom, jer su ti pisci pripadali onoj klasi koja je uživala a ne obrađivala zemlju.

Koliko su točne navedene tvrdnje? Je li osim maslinova ulja i vina tamo bilo i drugih agrarnih proizvoda? Uolikoj je mjeri tamošnje pučanstvo bilo tada angažirano ribolovom, te je li u to doba dotično područje oskudijevalo osnovnim živežnim namirnicama, pitanja su koja se nameću sama od sebe. Stoga smatramo potrebnim barem pokušati odgovoriti na neka od tih pitanja, koristeći se sačuvanom izvornom građom i nekim tiskanim radovima. Da bi problem bio što bolje sagledan i osvijetljen, potrebno je prethodno nešto reći o osobinama toga područja i dati osnovne podatke o broju stanovnika onoga doba, te potom pomoću riječi i brojki prikazati stanje poljoprivrede, ribarstva i proizvodnje soli dubrovačkog okružja kao teritorijalne cjeline.

II.

Dubrovačko se okružje tada protezalo uskim kopnenim pojaskom od Cavtata do Neuma, a pripadali su mu također poluotok Pelješac te otoci Korčula, Lastovo, Mljet, Šipan, Koločep, Lopud i mnogi drugi manji. Na tom prostoru

¹ F. Petter, *Compendio geografico della Dalmazia*, Zadar 1834, str. 32; M. Casotti, *Le coste e isole della Istria, e della Dalmazia*, Zadar 1840, str. 251; *Sulla riforma doganale della Dalmazia*, Dubrovnik 1851, str. 12. Stanko Ožanić u svojoj knjizi *Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti* (Split 1955) nije gotovo ništa rekao o poljoprivredi dubrovačkog područja onoga doba. Tek je nedavno S. Obađ u radu *Agrarni odnosi na području bivše Dubrovačke Republike (1814—1850)*. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 6, Zadar 1969, donio nešto podataka o tamošnjoj poljoprivredi navedenog doba.

² *Sulla riforma*, str. 12.

je u promatrano vrijeme obitavalo između 35 000 i 55 000 žitelja, uz tendenciju rasta. Kako je za ono doba karakteristike grada imao jedino Dubrovnik, upravo središte područja, te donekle i Korčula, to je onda jasno da je najveći dio toga pučanstva bio seoski i da je sredstva za svakodnevni život crpio najveći se prvobitnom proizvodnjom, koristeći se u tu svrhu zemljom i morem. Jedan suvremeni podatak kazuje da je od 8 847 obitelji, koliko ih je 1840. god. bilo u okružju, bilo 6 174 seoskih,³ što pokazuje očitu pretežnost seoskog življa na tom području. Dubrovnik je, kao nijedan drugi dalmatinski grad, vršio snažan utjecaj na okolno seosko pučanstvo koje je prihvaćalo gradske navike u mogim oblicima življenja.⁴

Kolikim i kakvim je fundusom produktivnog, korisnog tla raspolagalo dubrovačko okružje 1830. godine, pokazuje ova tablica, gdje su zemlje razvrstane po kulturama i *preturama*.⁵

Pretura	Poljoprivredne kulture u hektarima					
	H e k t a r a					
	Oranice	Vinogradi	Maslinici	Livade	Pašnjaci	Šume
Dubrovnik	257	566	778	—	1.339	58
Cavtat	1.067	759	238	—	4.749	776
Slano	1.189	1.402	902	3	713	12.000
Mljet	43	82	65	—	5.884	3.324
Pelješac	60	863	207	23	847	777
Korčula	312	1.496	503	—	201	16.430

Ti podaci pokazuju da je oranica bilo zaista malo, tek nešto više nego zemljišta zasađenog maslinom, ali upola manje nego vinograda. Najviše teritorija je pod pašnjacima i šumom. Naime, pašnjaka je bilo više negoli oranica, vinograda i maslinika zajedno, dok su šume pokrivale gotovo dva i po puta više tla negoli pašnjaci. Kako je pak tekao preobražaj tamošnjih korisnih površina tla krajem promatranog razdoblja, pokazuje ova tablica:⁶

Godina	H e k t a r a					
	Oranice	Vinogradi	Maslinici	Livade	Pašnjaci	Šume
1830.	2.921	5.168	2.693	27	13.733	33.667
1838.	3.094	5.616	2.693	39	18.921	18.466
1846.	6.020	11.161	6.193	12	74.621	24.046

Dakle, oranica, vinograda i maslinika bilo je sve više, a šuma sve manje, što upućuje na činjenicu intenzivnog krčenja šuma i na njihovo pretvaranje

³ Historijski arhiv u Zadru (unaprijed HAZd), Spisi Registrature Namjesništva, 1842, kat. VIII/9, br. 10290.

⁴ St. Obad, n. d., str. 134, bilj. 8.

⁵ HAZd, Spisi Registrature, 1833, I/1, br. 163/13344. Padovanski je kamp zapremao 3 655 m² (St. Ožanić, n. d., str. 109).

⁶ HAZd, Spisi Registrature, 1833, I/1, br. 163/13344/; 1842, VIII/9, br. 10290; Miscellanea svež. II, poz. G, 1. 232. Juger odnosno donjoaustrijsko jutro je zapremalo 5.754 m² (Enciklopedija Jugoslavije, sv. 6, Zagreb 1965, str. 75).

u obradivo tlo. Nismo u mogućnosti zasad objasniti porast poljoprivrednih površina. Moguće je da su pri izradi statistika učinjene nehotečne greške u pisanju. Tako je moglo biti i s površinama pašnjaka koje su statistički rapidno rasle, a da to nije, kako ćemo vidjeti rezultiralo primjerenim porastom stočarstva maloga zuba. Nadalje, prema službenim statističkim tablicama Monarhije iz toga doba korisne površine dubrovačkog okružja kretale su se ovako:⁷

Godina	Hektara
1829.	49.360
1834.	63.097
1838.	60.151
1842.	19.163
1844.	13.388

I unatoč činjenici da su navedeni podaci službeni, vidljivo je da su brojke nerealne, odnosno da su prisutne nevjerojatno velike razlike između njih i onih arhivskih. Dali smo ih zato da se vide upravo te velike diporpcije količina i onda kada podaci potječu iz, tobože, najpouzdanijih izvora. I službene statistike mogu pružiti ne-

konzistentne podatke, što bi nas moglo ometati pri našem radu.

III.

Porebno je štogod kazati o svakoj grani poljoprivrede toga područja posebno, jer sve nisu bile jednako važne za ovdašnje pučanstvo. Ovdje ćemo ih prikazati onim redom kakvo im je mjesto onda pripadalo, potkrepljujući svoje izlaganje odnosnim statističkim podacima.

Vinogradarstvo toga doba u dubrovačkom okružju je bilo relativno na visokoj razini u usporedbi s onim ostalog dijela pokrajine. Međutim, ni tamo nisu bile iskorištene sve pogodne površine, a niti je tehnika prerade grožđa bila zavidna. Neki dobro obaviješteni suvremenici kažu da se još štošta moglo i trebalo unaprijediti u tom poslu,⁸ ali da za to nije bilo dovoljno interesa.

Vinogradarstvo u dubrovačkom okružju bilo je najviše rasprostranjeno jer su vinogradi barem djelomično nadoknađivali nedovoljnost oranica. U tome je ovo područje uživalo primat u pokrajini, ako se uzmu u obzir ukupne obradive površine kojima je raspolagalo pojedino okružje. Svake godine je bilo sve više vinove loze, jer se iskrčeno tlo zasađivalo trsjem. Koliko je u kojem okružju vinogradarstvo bilo zastupljeno, najbolje pokazuje tablica s podacima koji se odnose na 1843. godinu:⁹

Okružje	Ukupno zemljište	Vinogradi
	Hektara	
Zadar	566.544	20.484
Split	512.460	27.101
Dubrovnik	136.559	10.012
Kotor	63.546	2.532

Uzevši dakle pokrajinu u cjelini, vinogradi su pokrivali 4,7% ukupne površine, a proizvodnja vina je tada nadmašivala onu u lombardijsko-venetskom području i Tirolu zajedno, premda su i dotične austrijske pokrajine slovile kao vinorodne. Kao što se vidi, u dubrovačkom okružju

⁷ Statistik der oesterreichischen Monarchie za 1829, tablica 83; za 1835, tab. 57; za 1838, tab. 58; 1844, tab. 59; HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. C, 1. 9

⁸ HAZd, Spisi Registrature, 1823, VIII/4, br. 8968; 1842, VIII/9, br. 10290.

⁹ HAZd Prezidijalni spisi Namjesništva, 1843, VI/1, 2251/p; Gazzetta di Zara, br. 76 od 22. IX 1843.

je vinovom lozom bilo tada zasađeno 10 012 hektara zemlje, što je iznosilo 7,3% od ukupnih površina, a to je bio najveći postotak u pokrajini. Usporedbe radi kazat ćemo da su u zadarskom okružju vinogradi istodobno pokrivali 3,6%, u splitskom 5,3%, a u kotorskom 4,0% tla upoće.¹⁰ Neki su pak kotarevi (preture) toga okružja naročito mnogo uzgajali vinovu lozu, jer su tamošnje zemljište i klima pogodovali toj kulturi. Tako je poluotok Pelješac navedene godine raspolagao s 261 341 ha plodne zemlje, od čega je vinovom lozom bilo zasađeno 26 468 ha, odnosno više od 10% ukupnog tla. Slična je situacija bila i na otoku Korčuli i u preturi Cavtat¹¹, dok je drugdje bilo nešto slabije.

Na početku promatranog razdoblja se u čitavom okružju proizvodilo prosječno, kako kaže jedan pisac, oko 45 000 hektolitara vina, od čega se u okružju trošilo 3/4 te količine.¹² Nadalje, prema jednoj kasnijoj aproksimativnoj procjeni u 1832. god. godišnja proizvodnja je 64 400 h vina,¹³ što je, čini se, blizu stvarnoj količini proizvodnje. Ipak, dinamiku tamošnje proizvodnje toga artikla najbolje pokazuje slijedeća tablica, zasnovana na tadašnjim službenim podacima:¹⁴

Godina	Hektolitara
1824.	60.382
1825.	46.662
1826.	45.983
1827.	30.307
1828.	27.097
1829.	48.324
1830.	33.791
1831.	31.232
1834.	66.999
1835.	93.299
1836.	74.404
1837.	57.754
1838.	41.130
1839.	57.421
1840.	67.540
1842.	34.789
1844.	74.943
1845.	78.089
1847.	70.741

Tablica pokazuje velike oscilacije, pa čak razlike od 100% u dvije susjedne godine, što je najviše ovisilo o atmosferskim prilikama. Ako je bilo dovoljno kiša, a nije bilo magle, tuče ili bolesti, onda je urod grožđa bio dobar. Navedene su nepogode dovodile do žalosnog stanja vinograda i slabog uroda. Vinarstvo tog područja tada je bilo najbolje razvijeno na Korčuli. To dovoljno pokazuju samo neki podaci. Naime, od 70 741 hl vina, koliko je bilo proizvedeno 1845. god u svemu okružju, samo je na tom otoku proizvedeno 48 223 hl, dobrano više od polovice proizvodnje cjelokupnog područja. Ipak, općenito uzevši, prinosi nisu bili visoki, manje od 8 hl na jedan hektar oko 1843. godine. Prosječna proizvodnja pokazuje uspon; u

dvadesetim godinama iznosila je 38 679 hl, u tridesetim godinama 61 220 hl, a u četrdesetim 63 789 hl, kako to pokazuju prosjeci izračunati na osnovi poznatih podataka za pojedine godine.

Treba spomenuti da su se tamo proizvodila i kvalitetnija stolna vina, a isto tako, kako u izvorima stoji, i likeri, što jamačno znači rakija s nekim aroma-

¹⁰ F. Petter, *Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen*, Gotha 1857, str. 64.

¹¹ Gazzetta di Zara, br. 76 od 22. IX 1843.

¹² G. Brodmann, *Memorie politico-economiche*, Mleci 1821, str. 281; Srbsko dalmatinski magazin za 1848, str. 34.

¹³ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 18.

¹⁴ HAZd, Spisi Registrature- 1830, VIII, 13206/26173/; Prezidijalni spisi, 1836, VI/1, 1903/p; Statistik der oesterreichischen Monarchie za god. 1831. do 1844.

tičnim dodacima, jer su je proizvodili seljaci. Prosječnu godišnju proizvodnju tih artikala u četvrtom desetljeću pokazuje ova tablica:¹⁵

Pretura	Kval. vino	»Liker«
	Hektolitara	
Dubrovnik	4.520	85
Cavtat	141	28
Orebić	3.390	77
Korčula	5.650	540

Tu se radilo o vinima pod nazivom: malvazija, prošek, pečeno, grk, plavac, koji su na vanjskom tržištu postizavali kudikamo veću cijenu. Prema tim podacima je godišnje takvih vina proizvedeno preko 13 500, a oko 720 hl »likera«, u prvom redu na Pelješcu i Korčuli. Svakako su te količine iskazivane u redovnim podacima, pa se ne

mogu smatrati kao suficit ostaloj proizvodnji vina toga područja.

Maslinarstvo dubrovačkog okružja u to doba je bilo, reklo bi se, također na prilično visokom proizvodnom stupnju, pa je zato tijekom prvih desetljeća XIX. st. služilo kao primjer ostaloj pokrajini u tom smislu.¹⁶ Uzduž obale zapadnog dijela okružja i na nekim otocima (Koločep, Šipan, Lopud) odavno su se s velikim uspjehom uzgajale masline, pa je zato maslinovo ulje bilo zapravo jedini poljoprivredni proizvod koji je podmirivao domaće potrebe i mogao se, gotovo uvijek, izvoziti izvan okružja i pokrajine.¹⁷ Međutim, i drugdje u okružju je ta grana ljudske agrarne djelatnosti prilično razvijena.

Pod maslinom su bile velike površine obradivog zemljišta okružja, pa je i u tome to okružje uživalo primat pred ostalima u pokrajini. Visina godišnjeg uroda je ovisila o obradi zemlje, o njezi stabala, ali isto tako i o atmosferskim prilikama. Naime, studen je znala izazvati velike pozebice stabala odnosno uništenje cvijeta masline, pa bi onda prinos uvelike zatajio, kako je to bilo npr. 1824, 1831, 1833, 1834/1835. godine i kasnije.¹⁸ Prema jednom suvremeniku se na početku promatranog razdoblja tamo proizvodilo oko 3 200 hl maslinova ulja, od čega je tamošnje pučanstvo trošilo oko 1 900 hektolitara, a ostalo prodavano.¹⁹ Te nam brojke izgledaju pretjerano velike, osobito kad se usporede s kasnijim količinama. Naime, 1843. god. u tom je okružju bilo 692 590 stabala, koja su prosječno godišnje davala prinos od blizu 1 300 hl ulja, najviše u pokrajini.²⁰ Međutim, neki drugi izvori kazuju drukčije. Tako jedan suvremenik 1830. god. kazuje da tamošnje okružje dobiva 6 640 hl maslinova ulja, drugi opet tvrdi da se u četvrtom desetljeću tamo prosječno proizvodilo 4 777 hl, dok pak treći izvor kazuje da se u desetljeću od 1834. do 1843. god. tamo prosječno proizvodilo 6 678 hektolitara dotičnog poljopri-

¹⁵ HAZd, Spisi Registrature, 1847, VIII/9, 17678. Zapravo je to bila najbolja jematva u razdoblju od 1836. do 1845. godine; najslabije je pak bilo 1843. god. (isto, 1848, I/14, 1523) kada je tamo dobiveno kudikamo manje vina. Jedan emer je zapremao 56,5 litara, a mletačko barilo 64,4 litre.

¹⁶ HAZd, Spisi Registrature, 1823, VIII/4, 8968; F. Petter, Compendio, str. 32; Obći zagrebački koledar za 1849, str. 55.

¹⁷ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 18; F. Petter, Dalmatien in seinen., str. 59; Š. Peričić, *Prilog poznavanju pomorsko-trgovačkog prometa dubrovačkog oružja od 1815. do 1850. godine*, Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad u Dubrovniku, sv. XV—XVI, Dubrovnik 1978, str. 304, bilj. 2.

¹⁸ HAZd, Spisi Registrature, 1837, I/8, 2253.

¹⁹ G. Brodmann, n. d. 281; Srbsko dalmatinskij magazin za 1848, 34.

²⁰ F. Petter, Dalmatien in seinen... str. 60; HAZd, Prezidijalni spisi, 1843, VI/1, 2144/p.

vrednog priozvoda.²¹ No najtočnije podatke, čini nam se, daju tadašnje statistike, pa ćemo ovdje prezentirati jednu takvu tablicu:²²

Godina	Hektolitara
1824.	4.575
1825.	679
1826.	3.688
1827.	1.966
1828.	5.017
1829.	10.352
1830.	1.320
1836.	9.343
1937.	2.493
1838.	16.300
1839.	5.182
1840.	8.267
1844.	12.473
1845.	5.063
1846.	6.661
1847.	2.783
1849.	12.147

Dotične brojke pokazuju da je prosječna godišnja proizvodnja toga artikla jedva prelazila 6 600 hl, što je najbliže spomenutoj procjeni iz 1830. god., odnosno podatku iz 1844. god. Dubrovačko ulje nije tada kvalitetom zaostajalo za ostalim sredozemnim uljima, ali je svejedno na vanjskom tržištu bilo znatno jeftinije, kako tvrde suvremenici.²³ To mu je omogućavalo ipak relativno dobar tamošnji plasman. U pokrajinskim pak relacijama je ono, napose korčulansko, imalo bolju cijenu od ulja ostalog dijela Dalmacije.²⁴ Izvori pokazuju da je, da spomenemo one iz četvrtog desetljeća, tamošnje maslinovo ulje prodavano u velikim količinama, kako u pokrajinskim tako i vanjskim relacijama. Ponekad su te količine bile uistinu velike,²⁵ što zorno potvrđuje veliku cijenu i potražnju tamošnjeg maslinova ulja. Ako pak znamo da je jedno barilo (64,4 litre) toga ulja tada prodavano po cijeni od 25 fiorina, onda se može pretpostaviti koliku je korist donosila dotična kultura proizvođačima, a jamačno još više posrednicima. Već su suvremenici bili svjesni važnosti maslinova ulja za život tamošnjeg pučanstva, te ga zato smatrali njegovim najvećim bogatstvom, ali su isto tako znali da se ono moglo proizvoditi još više kad bi se uvele još bolje metode uzgoja voćke i proizvodnje samoga ulja.²⁶

Spomenut ćemo da je, osim maslina, tamo uzgajano i drugo južno voće, najviše smokve.²⁷ Ta proizvodnja uglavnom je pokrivala konzumne potrebe tamošnjeg stanovništva, a tek se ponekad nešto i izvozilo. Kad je u pokrajini povelena akcija za veći uzgoj voća, onda je u dubrovačkom okružju (1826) zasađen stanovit broj sadnica jabuke, kruške i šljive.²⁸ Međutim, ni to nije bilo od veće važnosti za razvitak tamošnjeg voćarstva onoga doba.

Ratarstvo nije bilo dovoljno razvijeno na ovom području, jer brdovit teren nije pružao dovoljno plodnog tla u tu svrhu. Ono malo oranica bilo je smješ-

-----

²¹ HAZd, *Miscellanea*, svež. VI, poz. J, 1. 18; Spisi Registrature, 1842, VIII/9, 10290; F. Petter, *Dalmatien in seinen ...* str. 60—61. Treba spomenuti da su maslinari dubrovačkog kraja, na poticaj vlasti, podučavali one iz ostalih okružja pokrajine (HAZd, Spisi Registrature, 1843, VIII/9, 15994, XI A, 21989) te tako bili prvi putujući učitelji poljodjelstva u Dalmaciji.

²² HAZd, Spisi Registrature, 1830, I/1, 1309; VIII, 13206; 1842, VIII/9, 10290; 1847, VIII/9, 17670; 1848, VIII/9, 26290; Prezidijski spisi, 1836, VI/1, 5/p; Petter, *Dalmatien in seinen ...* str. 61.

²³ HAZd, Spisi Registrature, 1843, VIII/9, 15994; F. Petter, *Dalmatien in seinen ...*, str. 59, 61.

²⁴ HAZd, Spisi Registrature, 1833, I/8, 163/13344/

²⁵ HAZd, Spisi Registrature, 1844, VIII/9, 2592/9392/; 1842, VIII/9, 10290.

²⁶ La Dalmazia, Zadar, 1845, br. 14.

²⁷ HAZd, *Miscellanea*, svež. VI, poz. J, 1. 19; St. Ožanić, n. d. str. 201.

²⁸ HAZd, Prezidijski spisi, 1827, VII, 390/p.

teno u dolinama i uvalama, a od 1815. god. dalje mnogo se terena krčilo da bi se potom sijale razne žitarice i povrtnice. Kako tvrde suvremenici, uzgoj žitarica iziskivao je prevelike troškove onih koji su to obavljali, pa zato relativno nije bilo dovoljno stimulatívno.

Dobar urod ratarskih kultura početkom XIX. stoljeća u dubrovačkom okružju bio je rijedak. Neki kažu: svake desete godine.²⁹ Zato su vlasti pokušavale animirati seoski živalj za uzgoj drugih primarnih poljoprivrednih kultura, obavljani su korisni eksperimenti i mnogi slični pokušaji, ali bez očekivanog učinka.³⁰ Dakako, urod žitarica i povrtnica nije mogao zadovoljavati potrebe tamošnjeg pučanstva, čak ni u godinama najboljih ljetina. Općenito uzevši, tada je ljetina u prosjeku donosila toliko žita i povrća da je ovdašnjem življu to dostajalo jedva za tri četiri mjeseca, ako se uzme u obzir površina zasijanog zemljišta i broj žitelja u okružju.³¹ Stoga su mnoge živežne namirnice, napose žito, uvožene izvana (Crna Gora, Sicilija), ponekad u vrlo velikim količinama.³²

Na početku četvrtog desetljeća toga stoljeća na oko 23 000 ha zemlje godišnje se proizvodilo 12 700 kvintala raznog žita,³³ što je bio doista malen prinos. S vremenom je ta proizvodnja donekle unaprijeđena, pa je već sredinom idućeg desetljeća znala dostići, kažu neki, blizu 30 000 kvintala,³⁴ što je jamučno bivalo samo u izuzetno obilatim ljetinama, kakvu u statistikama promatranog razdoblja nismo susreli. Kako je pak stvarno izgledala ljetina u to

doba pokazuje slijedeća tablica, gdje su količine označene kvintalima:³⁵

Godina	Vrsta kulture		
	Žitarice	Krumpir	Povrće
1824.	12.928	158	4.174
1825.	12.690	160	3.737
1826.	12.306	123	1.724
1827.	9.245	195	3.208
1828.	8.639	130	1.712
1829.	17.183	159	4.810
1830.	10.261	79	3.393
1831.	13.541	426	3.542
1832.	11.527	310	2.638
1833.	10.146	419	5.359
1834.	8.957	532	2.773
1836.	13.227	323	7.262
1837.	11.392	497	6.218
1838.	11.634	731	9.567
1839.	10.233	300	8.625
1840.	8.063	330	6.861
1842.	10.183		

Na temelju tih podataka izlazi da je urod žita na tom području iznosio 11 860 q, što je zaista vrlo daleko od spomenutih 30 000 q, kako to pokazuje samo jedan jedini dokument. Začuđuju podaci o skromnoj proizvodnji krumpira, kad se znade koliku je ulogu odigrao upravo taj proizvod u trenucima oskudice žita. Naprotiv, prema tim podacima, čini se da je vrtlarstvo bila dosta razvijeno i da je njegova proizvodnja mogla zadovoljavati potrebe tamošnjeg življa.

Neki stanovnici su nakon velike agitacije počeli uzgajati *lan i konoplju*, svakom neophodne industrijske biljke. Time

²⁹ HAZd, Miscellanea, svež. 128, poz. 7, 1. 8.

³⁰ HAZd, Spisi registrature, 1823, VIII/4, 8968.

³¹ G. Brodmann, n. d. str. 281; F. Petter, Dalmatien in seinen...; str. 121; Gazzetta da Zara, br. 105 od 24. XII 1844; HAZd, Spisi Registrature, 1828, III/3, 5801.

³² G. Brodmann, n. d. str. 281; Š. Peričić, n. d., str. 307; HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 18.

³³ HAZd, Spisi Registrature, 1833, I/8, 163.

³⁴ Gazzetta di Zara, 24. X 1844; F. Petter, Dalmatien in seinen...; str. 117. Možda je u tu brojku uračunato i povrće koje se uzgajalo svugdje po okružju, tamo gdje su se nalazile makar male oaze plodnog tla (HAZd, Spisi Registrature, 1842, VIII/9, 10290; 1843, VIII/9, 1192 (15994/)).

³⁵ HAZd, Spisi Registrature, 1830, VIII, 13206/26173/; 1842, VIII/9, 10290; 1847, VIII/9, 1576.

su se bavili jedino rijetki žitelji Cavtata i Konavala,³⁶ ali to nije bilo, kako ćemo vidjeti, od nekog većeg značenja. Konoplja se počela uzgajati po svoj prilici tek od 1831. godine.

Naime, tim poslom se bavilo zaista malo poljoprivrednika, što im je bila tek uzgredna djelatnost. Analogno tome su i godišnje proizvedene količine bile vrlo malene, kako lana tako još više konoplje. Budući da raspolažemo nekim količinskim podacima, to ćemo ih dati u tablici,³⁷ izraženo u kilogramima:

Godina	Lan	Konoplja
1824.	616	
1827.	728	
1828.	448	
1829.	6.104	
1830.	450	
1831.	2.352	60
1832.	3.584	—
1833.	4.480	56
1834.	1.176	56
1836.	—	1.456
1837.	—	3.080
1838.	4.200	—
1839.	4.144	—
1840.	3.136	—
1845.	1.736	—
1847.	1.400	—

Premda neki izvori kazuju da je redovito godišnje tamo proizvedeno 20-tak centera (= 100 funti = 56 kg) obrađenog lana i još manje konoplja, ipak je dotična proizvodnja zapravo bila obilatija, što potvrđuju izneseni podaci. Dakle, količine su bile ipak veće, iako ne prevelike i dostatne. Najveća je proizvodnja uslijedila krajem četvrtog desetljeća, da bi onda stalno opadala i bila koncem prve polovice toga stoljeća svedena na beznačajnost. Nije, međutim, poznat uzrok takvoj nezainteresiranosti tamošnjih seljaka, jer je poznato da su okružje i pokrajina tada vapili za dotičnim industrijskim biljkama.

Za uzgoj *dudova svilca* može se reći isto ono što i za netom spomenute industrijske biljke. Naime, i pored prilično glasne propagande uzgoja dudova i njegova svilca, u dubrovačkom su se

okružju time bavili rijetki poljoprivrednici, ali je s vremenom broj uzgajivača ipak rastao.³⁸ To zorno pokazuju slijedeći podaci; naime; 1840. god. time se bavilo 53, a već 1844. god čak 98 uzgajivača dubrovačkog okružja,³⁹ što pokazuje priličan porast zanimanja za tu djelatnost na dubrovačkom području.

Prema nekima je prosječna godišnja proizvodnja svilca iznosila oko 4 200 kg,⁴⁰ ali je bilo godina kad je iz objektivnih razloga dotična proizvodnja bila kudikamo manja. Tako je 1840. god. bilo proizvedeno 2 625, a 1845. god. samo 872 kg svilenih buba.⁴¹ Primjer iz 1845. god. pokazuje proizvodnju buba u pojedinoj preturi, pa ćemo zato to ovdje tablično iskazati:

Pretura	Kg
Dubrovnik	321
Cavtat	228
Slano	140
Korčula	137
Orebić	46

Ako je suditi po tamošnjoj proizvodnji, onda bi se moglo reći da je uzgoj dudova svilca bivao najveći u dubrovačkoj, a najmanji u orebičkoj preturi, što ne može biti sasvim točno. Kako je pak dotična proizvodnja izgledala u četvrtom i petom desetljeću u tamošnjem okružju, pokazuje nam ova tablica.⁴²

³⁶ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 19; Spisi Registrature, 1843, VIII/9, 1192/15994/.

³⁷ HAZd, Spisi Registrature, 1842, VIII/9, 10290; 1847, VIII/9, 1576 /17670/; 1848, VIII/9, 26290.

³⁸ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 19.

³⁹ HAZd, Prezidijalni spisi, 1845, VI/3, 1077/p.

⁴⁰ Isto, 1836, VI/1, 5/p.

⁴¹ La Dalmazia, 1845, br. 24, str. 227.

⁴² HAZd, Spisi Registrature, 1842, VIII/9, 10290; 1844, VIII/9, 17670; Prezidijalni spisi, 1845, VI/3, 1569/p.

Godina	Kg
1836.	2.800
1837.	3.528
1838.	6.440
1839.	2.520
1840.	2.667
1844.	5.012
1845.	4.088

Kako se vidi, dotična proizvodnja je bila prilično mala i varirala je od godine do godine. Ona je dostajala uglavnom za domaće potrebe, a pred kraj promatranog razdoblja je davala stanovite viškove prodaji izvan pokrajine. Njezin najveći dio se prerađivao u jednoj svilaru u Dubrovniku, koja je bila upravo tada uspostavljena.⁴³ To je svakako predstavljalo korisnu uzgrednu zaradu proizvođačima dudova svilca, seljacima.

Šumarstva nije bilo tada u većoj mjeri na području dubrovačkog okružja. Ni ona malena prostranstva nisu bila dovoljno šticeana ni njegovana, pa su ih požari često uništavali, kako je to bilo npr. na Mljetu i u Trpnju oko 1820. Tada je na Mljetu postojao lugar, ali ni to nije bila neka naročita garancija za očuvanje tamošnjih šuma.⁴⁴ Nažalost, ni kasnije se nije vodila o tome veća briga. Dapače, postojeće šume na Mljetu, Lastovu i Korčuli bile su sasvim zanemarivane i zapuštene.⁴⁵ Stalnim krčenjem smanjivana je njihova površina. Njihova eksploatacija je služila stanovništvu za gorivo i građu, te brodogradnju u korčulanskom i gruškome škveru. Proizvodnja drva u okružju kroz treće i četvrto desetljeće u prosjeku je iznosila 15.260 kubičnih klaftera, odnosno 28 990 kubičnih metara.⁴⁶ Kasnije, već od sredine četvrtog desetljeća, te količine opadaju i pred kraj promatranog razdoblja postaju za 1/3 manje negoli u prethodnom vremenu,⁴⁷ što znači da ih je bilo manje, ili da se njihova eksploatacija obavljala sve racionalnije. Najveći dio tog drva korišten je unutar samog okružja; ali je upravo odatle izvožena stanovita količina po Dalmaciji ili u Ankonu i u Mletke,⁴⁸ što se u prvom redu odnosi na otok Korčulu.

Stočarstvo tada nije bilo osobito razvijeno u okružju. Neki suvremenici objašnjavali su to nedovoljnošću livada i pašnjaka,⁴⁹ što je bilo gotovo u cijelosti točno, ali to nisu bili i jedini uzroci. Naime, budući da tamo nije bilo mnogo obradivih površina, nije bilo potrebe za stokom krupna zuba, nego su seljaci uzgajali najviše ovce i koze.⁵⁰ Nadalje, nedostajale su prikladne staje, a zajednički nedostatak je bila odgovarajuća stočna hrana.⁵¹ Ono stoke što je u to doba postojalo, nije bilo dovoljno, a ono opet što je bilo, nije bilo dobre rase.

Kako se u to vrijeme kretalo brojno stanje stoke pokazuje nam ova tablica zasnivana na mnogim suvremenim podacima. Podaci se odnose na gotovo čitavo razdoblje, naravno uz neophodne skokove godina.⁵²

⁴³ La Dalmazia, 1845, br. 25, str. 238.

⁴⁴ HAZd, Spisi Registrature, 1823, VIII/4, 8968.

⁴⁵ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 18; Spisi Registrature, 1844, VIII/9, 2592/9392/.

⁴⁶ HAZd, Prezidijalni spisi, 1836, VI/1, 5/p.

⁴⁷ Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie za 1835—1844.

⁴⁸ G. Brodmann, n. d. str. 281.

⁴⁹ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 18; Spisi Registrature, 1843, VIII/9, 1192/15994/; 1847, VIII/9, 1576.

⁵⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1833, I/8, 163/13344/.

⁵¹ Isto, 1844, VIII/9, 2592/9392/. Godine 1834. u dubrovačkom je okružju zbog nedostatka hrane stradala 1.634 glava sitne stoke, 5 volova, 15 konja i 13 svinja (HAZd, Prezidijalni spisi, 1835, V/2, 1177/).

⁵² HAZd, Razni spisi Namjesništva, svež. 21, br. 12125; Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 18; svež. II, poz. G, 1. 232; Spisi Registrature, 1823, VIII/4, 8968; 1842, VIII/9, 10290/17129/; Statistik der oesterreichischen Monarchie za godine 1829—1844.

Godina	V r s t s t o k e						
	Konji	Mule	Magarci	Goveda	Ovce	Koze	Svinje
1816.	258	1.592	879	2.044	25.199	...	...
1822.	120	1.728	746	1.697	19.660	22.249	...
1830.	336	2.177	1.064	3.765	28.373	26.472	5.359
1837.	573	2.638	1.878	3.361	31.764	32.178	6.135
1838.	421	2.501	1.373	3.465	36.149	33.178	4.854
1839.	509	2.603	—	3.158	32.145	29.181	5.800
1840.	469	2.516	—	3.548	36.348	28.244	5.612
1841.	400	2.243	1.371	3.328	34.311	37.224	5.202
1842.	400	...	...	3.124	30.055	...	...
1844.	366	...	...	3.070	30.896	...	...
1846.	390	2.568	1.309	3.095	34.599	28.085	4.866

Prezentirani podaci su iz službenih statistika, ali se ipak uvijek ne slažu.⁵³ Jamačno je to ovisilo o datumu ili promatranom razdoblju, koje nije uvijek bilo jednako. Ipak se vidi da je broj tamošnje stoke bio prilično stabilan, što je ovisilo o raspoloživoj ispaši, oplodnji, potrebi klanja, stočnim pošastima i drugom. Nažalost, za neku vrst stoke podaci nisu stalni, pa zato nije moguć točan uvid iz godine u godinu. Zato je potrebno uvažavati ono čime ovdje raspolazemo.

Pašnjaci su osiguravali ispašu sitnog zuba, pa je to glavni razlog da je nešto više bilo razvijeno ovčarstvo i kozarstvo. Zbog vune, boljeg mesa i lakše prehrane ipak je bilo preferirano ovčarstvo. Ovce uzgajane na Šipanu i Lopudu su se finoćom vune mogle mjeriti s merino-ovcima.⁵⁴ Kako se kretao broj ovaca i koza u okružju, najbolje pokazuju podaci iz razdoblja od 1827. do 1831. godine:⁵⁵

Godina	Ovce	Koze
1827.	14.106	25.082
1828.	34.539	23.507
1829.	27.452	21.962
1830.	28.373	26.472
1831.	32.517	27.630

Ova je statistika nastala u povodu agitacije za uništavanje koza, koje su, kako se tvrdilo, bile pogubne za makiju i razvoj šuma. Tu se jasno iskazuje kako su koze 1827. god. brojem nadmašivale ovce i da je u roku od jedne jedine godine broj ovaca više nego udvostručen, što je uistinu teško vjerovati. Prema tom izvoru, čini se, još 1827. god. u preturama Korčule i Pelješca (Orebić) nije uopće bilo ovaca nego su seljaci držali samo mali broj koza, koje su im bile korisnije radi davanja veće količine mlijeka. Nadalje, stoke sitnog zuba je tada najviše bilo u Slanom i na otoku Mljetu. Spomenuti ćemo i to da je tamošnje stočarstvo bilo u povoljnijem položaju od onog u ostalom dijelu pokrajine, jer nije podlijegalo plaćanju travarine.⁵⁶ Ali ni ta činjenica nije mnogo značila, jer, kako smo vidjeli, broj glava bilo koje vrste nije u promatranom razdoblju narastao, kako bi se inače moglo očekivati s obzirom na opće težnje stočarstva u pokrajini.

⁵³ Samo ćemo navesti jedan primjer: arhivski izvor kazuje da je to okružje 1840. god. imalo 2 854 goveda, 279 magaraca, 3 080 mula, 33 218 ovaca i 35 805 koza (HAZd, Spisi Registrature, 1841, I/2, br. 139), što se uvelike razlikuje od podataka u tablici. Slično je bilo u još nekoliko navrata.

⁵⁴ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J,1. 18.

⁵⁵ HAZd, Spisi Registrature, 1833, I/8, 163/13344/.

⁵⁶ Isto mjesto.

Pčelarstvo je međutim kao jedna grana stočarstva ovamo bilo prilično razvijeno na početku druge austrijske uprave. Time su se dobivale stanovite količine meda i voska koji su u prvom redu služili domaćoj potrošnji. Tom djelatnošću se bavio relativno velik broj seljaka pčelara, kojima je to bila uzgredna aktivnost. Opće stanje pčelarstva toga doba u okružju najbolje će zorno demonstrirati podaci svrstani u tablici:⁵⁷

Godina	Broj košnica
1828.	8.478
1829.	8.015
1837.	5.318
1838.	6.902
1839.	7.071
1840.	6.267
1845.	3.691
1847.	3.142

Prema tome, počevši od 1828. god., otad raspoložemo podacima, pčelarstvo dubrovačkog okružja doživljava nazadak, što očito pokazuje naglo smanjivanje broja košnica. Uzgoj pčela nije bio nimalo siguran, pa je i ta činjenica svakako utjecala na takvo stanje. Naime, suša, kakva je npr. bila 1840. god. znala je uništiti velik broj postojećih košnica.⁵⁸ Pčelarstvom su se u to doba najviše bavili stanovnici pretura Slano i Orebić, gdje je bilo najviše medonosnih biljaka u okružju. Tamo je bilo locirano 1/3 košnica svega okružja. Neki su tamošnji seljaci tom poslu pridavali veliku pažnju i važnost, što im se vraćalo priličnim količinama meda i voska. Bilo ih je koji su posjedovali blizu stotinu košnica,⁵⁹ što im je, dakako, donosilo stanovita sredstva za život obitelji. Sudeći po nekim podacima,⁶⁰ može se reći da su više proizvodili vosak nego li med. Točni podaci o proizvodnji meda ne postoje. Uzmemo li da se po košnici, što je sasvim moguće, dobivao jedan kilogram, onda možemo barem pretpostaviti količine proizvodnje meda tamošnjeg okružja u to doba.

IV.

Ribarstvo je oduvijek bilo jedno od glavnih zanimanja jednog dijela žitelja dubrovačkog okružja, što je, naravno, bilo uvjetovano njegovim prirodnim položajem. Najveći dio tamošnjeg seoskog stanovništva koristilo se morem kao izvorom svoje egzistencije, pa je tako bilo i u navedenom periodu. Dakako, to u prvom redu vrijedi za maritimna naselja okružja, poluotok Pelješac i sve otoke,⁶¹ pa je i o tome potrebno nešto kazati.

Pravo ulova. Već za francuske uprave bio je pušten slobodan ulov srdela maritimnom stanovništvu dubrovačkog područja. To pravo je bilo obnovljeno 1815. god., kad im je zapravo dano ekskluzivno pravo ulova srdela u tamošnjim vodama Jadrana.⁶² Međutim, ribari su pojedinih otoka ili primorskih ribarskih mjesta ribarili najčešće slobodno, i izvan svojega ribolovnog područja, u potrazi za boljim ulovom. Neki su pak to činili u zajednici, udružujući tako snage i sredstva.⁶³

⁵⁷ HAZd, Prezidijski spisi, 1830, VII/1, 737/p; Spisi Registrature, 1842, VIII/9, 10290; 1847, VIII/9, 1576/17670/; 1848, VIII/9, 26290.

⁵⁸ HAZd, Spisi Registrature, 1844, VIII/9, 2592/9392/.

⁵⁹ HAZd, Prezidijski spisi, 1830, VII/1, 737p.

⁶⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1848, VIII/9, 26290.

⁶¹ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 19.

⁶² HAZd, Miscellanea, svež. 155, poz. 27; Razni spisi Namjesništva, svež. 7, br. 6765. Tim pravom su se isti koristili čak i za privremene okupacije Koločepa od Engleza (HAZd, Spisi Registrature, 1817, II, 9017/5818/).

⁶³ R. d' Erco, O ribolovu na istočnom Jadranu, Zagreb 1973, 154—155.

Već je 1819. god. započela rasprava o tratama i »mrežicama«. Tada je naime predloženo bilo da se u tu svrhu primjenjuje propis Dubrovačke Republike iz 1746. g., koji je dopuštao ribolov mrežama vojgama po svemu njezinu području, osim na određenim poštama sredela, a područje okružja se gotovo poklapalo s teritorijem bivše Republike. Dalmatinska je vlada predložila primjenu Dandolova pravilnika o ribarstvu, odnosno da se implicitno zabrani ulov vojgama, što je bilo prihvaćeno. Značilo je to da su se mnogi ribari, koji su lovili vojgama, morali odreći ribanja kojim su od davnina prehranjivali svoje obitelji. To je pogodovalo ribarima iz Lastova, Doli, Šipana, Koločepa i Cavtata jer oni nisu poštivali dotičnu odredbu.⁶⁴ Zato je spor nastavljen i bio konačno izgladen kompromisom 1823. god.⁶⁵ Učestale su bile žalbe vlasnika potegača srdela da im oni drugi nanose štetu i čine neprilike stoga je bio zabranjen ulov tratama u vodama Pelješca. Točnije, bilo je uređeno tako da kad trate obave svoj lovni period, onda srdelari mogu nastaviti lov do kraja iduće godine, izuzev četiriju pošta ljetnog ribolova.⁶⁶

Država je davala u zakup ulov tunje u Stonu za 200 fiorina godišnje, što je značilo stvarno plaćanje ulova. Neki su pak tamošnji ribari povremeno dobivali ekskluzivno pravo toga ulova, što se prenosilo iz koljena na koljeno.⁶⁷ Treba također reći da je tada bilo pokušaja unapređivanja ulova tune na ovom području. Jedan je dubrovački poduzetnik 1827. god. pokušao unaprijediti taj posao na taj način što je dao u inozemstvu napraviti brodicu, mreže i sidra, te iz Španjolske doveo stručnjake ribare, koji su trebali tamošnjim ribarima pokazati kako se to radi. Dotična je tunera bila postavljena između obale i otočića Sv. Marko kod Cavtata. Međutim, nevrijeme je uništilo tu tuneru, pa je pokušaj ostao bez ikakva praktična rezultata. Stoga se odustalo od daljeg eksperimentiranja.⁶⁸ Nadalje, neki je Matija Bogdanić dvije godine kasnije pokušao loviti palamide i tune blizu mlina na Rijeci Dubrovačkoj mrežom zvanom šabakun, ali mu je to bilo zabranjeno, jer je takav ribolov navodno štetan i uništava mlad.⁶⁹ Taj sukob je obnovljen 1834. god., kad su tim tratama lovila dva ribara kod Zatona i Omble. Tada su ribari Cavtata, Koločepa, Lopuda i Šipana izjavili da se šabakunom (migavicom) lovi već trideset godina, ali da se ne mogu ipak uspoređivati s onim puljiškim i čozotskim.⁷⁰ Dalmatinska je vlada u proljeće 1835. god. dekretom potvrdila da dotične mreže nisu štetne za ribolov, pa se mogu i dalje upotrebljavati. To je, čini se, bilo dopušteno jedino u dubrovačkom okružju. Da je sumnja bila neosnovana, jasno pokazuje tvrdnja da kasnije nije tamo došlo do uništavanja nijedne vrste ribe.⁷¹

Kamenice, oštrige uzgajane su na tom području najviše u Malom Stonu. Njima je opskrbljivan Dubrovnik od prosinca do travnja. Od toga ulova u uvali Bistrini, na istočnoj obali kanala, živjeli su stanovnici sela Hodilja, jer su oni to lovište dobili u zakup.⁷² Tri su se obitelji iz okolice Dubrovnika

⁶⁴ Isto, 220—221.

⁶⁵ Isto, 232—234.

⁶⁶ Isto, 103, 235—236.

⁶⁷ HAZd, Spisi Registrature, 1817, II/9, 909/6838/; 1832, II/9, 17877.

⁶⁸ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 19; F. Petter, Dalmatien in seinen . . . , str. 82.

⁶⁹ R. d' Erco, n. d., 311.

⁷⁰ Isto, 312.

⁷¹ Isto, 312, 314—316.

⁷² Isto, 68—71.

početkom stoljeća bavile ulovom koralja na Mljetu i Lastovu, ali koraljstvo nije davalo odgovarajuću zaradu, pa su živjele siromašno.⁷³ Pored toga se nekoliko ribara s Lastova tim ulovom bavilo ilegalno, potajno,⁷⁴ što opet nije bilo od bogzna kakva značenja.

Lov srdela je bio najviše razvijen. Jaka lovišta na području dubrovačkog okružja bila su: Molunat, Koločep, Lopud, Šipan, Mljet, Korčula, Lastovo, te ono najbolje kod Trpnja na Pelješcu⁷⁵. Druge vrste srdela najviše su se lovile u kanalu Maloga Stona i kod Trpnja⁷⁶. Za ulov ribari su plaćali eraru 18 fiorina po jednoj trati, za one zvane mrežnica osam fiorina godišnje, dok su ribari Šipana i Cavtata to radili po starim obavezama⁷⁷.

Brodovi i oprema. Ribari toga okružja tada su raspolagali s relativno velikim brojem brodova, opreme i sprava. Oko 1820. god. samo su ribari preture Dubrovnik raspolagali s dvije trate srdelare i gotovo 50 mreža srdela, čime su mnogi uzdržavali vlastite obitelji.⁷⁸ 1823. na potezu od Dubrovnika do Mljeta bile su tri trate i 59 mreža srdelara. Na otoku Korčuli je 1833. god. bilo devet trata i jedna vojga. Začudo, vlasnici šest trata bili su Blačani,⁷⁹ iako njihovo naselje nije na moru.

Kasnije je broj brodova i mreža rastao. Kako je to izgledalo u periodu od 1837. do 1847. godine, pokazuju nam suvremeni izvorni, arhivski podaci. Prikazat ćemo ih u tablici:⁸⁰

Godina	Broj brodova	Broj mreža
1837.	124	53
1838.	168	51
1839.	207	113
1840.	163	85
1841.	166	56
1842.	173	115
1843.	165	109
1844.	197	109
1845.	281	139
1846.	289	137
1847.	296	144

Dakle, broj brodica i mreža oscilirao je sve do 1843. godine, a otad raste stalno, osobito od 1845. godine. Nažalost, ne posjedujemo podatke o ostaloj opremi tadašnjih ribara, ali treba pretpostaviti da je i ona poput brodova i mreža doživljavala stalno umnožavanje, jer bez toga nije bilo moguće zamisliti uspješan ribolov, to prije što su se talijanski ribari na Jadranu korstili kudikamo suvremenijom opremom i na taj način obavljali uspješniji ulov.

Ulov. Ribolov ovoga područja je tada bio uglavnom obilat, osobito onaj srdela. Viškovi slanih srdela izvozili su se u inozemstvo, gdje su srdele

s ovog područja bile mnogo tražene.

Navest ćemo ovdje nekoliko podataka o tome. Poznato je da se svakom mrežom (1823) godišnje lovilo 50.000—60.000 riba, odnosno sve skupa blizu četiri milijuna riba.⁸¹ Ako se uzme da jedan kilogram čini oko 30 srdela, onda bi ulov iznosio oko 125 tona ribe, a to je prilično velik ulov s obzirom na opremu. Kasnije je, čini se, i unatoč sve većem broju brodica i mreža taj

⁷³ HAZd, Prezidijalni spisi, 1841, VI/3, 644/p.

⁷⁴ R. d' Erco, n. d., 67.

⁷⁵ Isto mjesto.

⁷⁶ Isto, 56—57, 62.

⁷⁷ HAZd, Spisi Registrature, 1817, II, 985.

⁷⁸ R. d' Erco, n. d. 222—223, 229.

⁷⁹ Isto, 237, 339, 377.

⁸⁰ HAZd, Prezidijalni spisi, 1840—1848, VI/3; Spisi Registrature, 1842, VIII/9, 5420/12129/.

⁸¹ R. d' Erco, n. d., 230.

ulov bivao sve manji. Zabilježeno je da je naročito dobar ulov srdela cavtat-skih ribara uslijedio 1835—1836. god., a onih iz Rijeke Dubrovačke u godina-ma 1839—1840.⁸² Dotične tvrdnje nisu potvrđene brojkama. Istom za period od 1837. do 1847. god. raspoložemo egzaktnim podacima ulova. Evo tih poda-taka u tablici:⁸³

Godina	Količina	
	Tisuća	Barila
1837.	4.525	5.180
1838.	1.542	2.500
1839.	4.580	3.563
1840.	4.124	3.155
1841.	4.157	4.202
1842.	1.535	2.663
1843.	1.600	2.169
1844.	5.312	4.309
1845.	7.838	7.019
1846.	4.571	3.440
1847.	2.607	5.424

Kako se vidi, ti su podaci izraženi u tisućama komada i barilima, pa opet nije moguće točno znati količine ulova ribe. Nadalje, iz tih se poda-taka vidi da je ribolovna kriza to područje zahva-tila 1842. i 1843. god., a da je maksimalni ribolov postignut 1845. godine. Dakako, ni ti brojevi nisu apsolutno točni. Sigurno je tamošnji ribolov bio još obilatiji, jer sve količine nisu, naravno, uvijek iskazivane, a isto tako je jedan dio svježje ili posoljene ribe krijumčaren po jadranskom bazenu.

Promet ribom. Najveći dio ulovljene ribe je, ka-ko kažu tadašnji suvremenici, prodavan u svje-žem stanju, po pokrajini ili izvan nje. Tek jedan manji dio je konzumiralo tamošnje stanovništvo, a preostatak se solio. Ribari Rijeke Dubrovačke danonice su Grad opskrbljivali ribom.⁸⁴ Soljene srdele bile su mnogo tražene izvan granice pokrajine, najviše u Senigaliji i Romanji.⁸⁵ Treba reći da je za konzerviranje viškova srdela tro-šena velika količina soli slabe kvalitete, što je svakako poskupljivalo ribu.

Nije moguće prezentirati količinske podatke ribe prodavane u inozemstvu, ali postoje neki podaci koji dopuštaju makar približnu prosudbu. Tako je okružje 1837. god. prodalo samo 280 barila ribe (Korčula), 1838. god. pak 1.500 barila (Orebić), 1840. god 3.050 tisuća i 900 barila, 1841. god. 2.598 ba-rila, a 1844. god. 2.719 barila svježje ili posoljene ribe.⁸⁶ Ta riba je prodavana po nestalnim cijenama. Nekad je srednja, prosječna dobit, poslije obračuna svih troškova, iznosila 2 fiorina i 45 karantana po jednom barilu prodane ribe, a mnogo češće manje. Znalo se pak događati da tamošnji ribolov nije onima koji su ga obavljali donosio nikakvu dobit, nego stanovit gubitak, kako je to bilo na otoku Korčuli 1838. godine.⁸⁷

Konačno, treba kazati da je ribolov pružao egzistenciju mnogim obitelji-ma. Tome u prilog spomenut ćemo činjenicu da je još 1838. god. tu djelatnost u čitavom okružju obavljao 771 ribar, čineći posadu 168 ribarskih brodica.⁸⁸ Tu su ubrojani svi oni koji su taj zanat obavljali stvarno, profesionalno, dakle oni koji su od njega izvlačili veći dio sredstava za život svojih obitelji.

⁸² Isto, 33.

⁸³ Isto kao u bilješci 80.

⁸⁴ HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 19.

⁸⁵ Isto mjesto; R. d' Erco, n. d., 62. Do 1820. god. se, čini se, izvezilo godišnje 3 500 barila ribe (G. Brodmann, n. d., 304).

⁸⁶ HAZd, Prezidijski spisi, 1840, VI/3, 2058/p; 1841, VI/3, 643/p; 1842, VI/3, 821/p, 1844, VI/3, 230/p, 819/p.

⁸⁷ Isto, 1840, VI/3, 2058/p. Treba spomenuti da se znalo dogoditi da su troškovi za održavanje mreža i drugog katkad bili veći od prihoda od ulovljene ribe (Isto, 1841, VI/3, 643/p).

⁸⁸ HAZd, Spisi Registrature, 1842, VIII/9, 10290. Slično je bilo i ostalih godina, kako to pokazuju podaci iz službenih statistika Monarhije.

V.

Iako su u to doba stonske solane pripadale eraru, ipak ovdje treba barem štogod kazati i o tadašnjoj proizvodnji soli kao jednom obliku prvobitne proizvodnje. Slično onima na otoku Pagu, tomošnje su solane bile napravljene na zemljanim naslagama, ali one u Stonu nisu bile tako izdržljive i ljepljive kao one paške, jer su bile sastavljene od čisto crvenkaste zemlje miješane s malo ilovače. Njihovo je ustrojstvo bilo različito od ostalih solana na Jadranu. Zapravo su bile slične onima na Sredozemlju gdje je klima toplija, a sunce žešće, usijanije. Imale su nedostatak što nisu bile dovoljno ventilirane, što je značajno za kristalizaciju soli.

Tamošnje su solane zapremale četiri puta veći prostor od onog koji je bio potreban sjevernojadranskim solanama. Naime, još u trećem desetljeću toga stoljeća one su sačinjavale 14 velikih solana (cavedine) u kojima se kristalizirala sol. I unatoč navedenim nedostacima, jedan od suvremenih stručnjaka tvrdio je da su stonske solane najbolje u Monarhiji s obzirom na meteorološke prilike, ali da su s obzirom na položaj i sastav zemljišta gore od svih ostalih.⁸⁹

Prosječna proizvodnja stonskih solana do 1814. god. iznosila je 13.300 mletačkih staja (oko 11 300 kvintala) soli, ali su trebale proizvoditi mnogo više da bi se po tome izjednačile s paškim, gotovo za 1/3 više. Tadašnji stručnjaci su uviđali nedostatke stonskih solana, napose onih u vezi s njihovom konstrukcijom.⁹⁰ U prvih nekoliko godina druge austrijske uprave u njima se proizvodila samo siva sol, i to u vrlo malim količinama. Jedino je 1820. god. proizvedena nešto zamašnija količina — 21.648 kvintala, dok je 1827. god. proizvedeno samo 1.179 kvintala.⁹¹ Godine 1821. tamo se počela također proizvoditi bijela sol, ali se zato od 1823. do 1827. god. nije proizvodila siva. Kasnije su se proizvodile obje vrste. Gledajući po desetljećima, prosjek proizvodnje je progresivno rastao. Tako je u desetljeću 1814—1822. prosjek proizvodnje iznosio 7.537 kvintala; 1823—1832. god. 8.355 q, 1833—1842. god. 9.374 q, a 1843—1852. god. čak 10.730 q godišnje.⁹² Prema tome, proizvodnja je s vremenom unaprijeđena, što treba zahvaliti boljoj organizaciji rada i uprave. Štoviše, u zadnjem desetljeću prve polovice XIX st, moglo se objektivno proizvesti nekoliko tisuća kvintala više, da se ranije počinjalo skupljati sol sa solana. Naime, sredinom toga stoljeća počinjala se skupljati sol početkom lipnja, dok se prije prvo skupljanje obavljalo u srpnju ili kolovozu.⁹³ Nepovoljne meteorološke prilike znale su uništiti do 50% soli, pa je zato bilo od velike važnosti pogoditi najpogodniji trenutak početka skupljanja soli.

Treba kazati da je u to doba bilo pokušaja unapređivanja proizvodnje tamošnjih solana. Još 1814. god. vlastima je podastrijet prijedlog u tom smislu, ali nije bio ostvaren.⁹⁴ Nadalje, 1833. god. stonski posjednik Antun Discipulo

⁸⁹ HAZd, Spisi Pokrajinskog financijskog ravnateljstva, knj. 16, 1. 2.

⁹⁰ HAZd, Spisi Predsjedništva uprave državnih dobara za Primorje i Dalmaciju u Trstu, svež. I, br. 59/p; Spisi pokrajinskog financijskog ravnateljstva, svež. 17, br. 10834.

⁹¹ HAZd, Prezidijalni spisi, 1829, VI, 393/p.

⁹² HAZd, Spisi Pokrajinskog financijskog ravnateljstva, knj. 16, 1. 3; Prezidijalni spisi, 1847, IX/9, 2460/p. Jedan suvremenik 1830. god. zapisuje da se tamo proizvodilo 40.000 vreća, ali da se moglo proizvoditi dvostruko više (HAZd, Miscellanea, svež. VI, poz. J, 1. 18—19).

⁹³ HAZd, Spisi Pokrajinskog financijskog ravnateljstva, knj. 16, 1. 4.

⁹⁴ Isto, svež. 17, br. 10834.

podnio je pokrajinskoj vladi u Zadru projekt kojim se obvezivao proizvoditi u tamošnjim solanama u jednom petogodištu količinu od 50 000 q soli dobre kvalitete, bolje od one koja se inače tamo proizvodila; zapravo više bijele, a manje sive, zrnaste soli.⁹⁵ Taj je projekat ugovorno bio prihvaćen tek u ožujku 1840. god. i da vrijedi pet godina, od 1. ožujka 1841. do jeseni 1845. godine.⁹⁶

Radnici su na solanama, još od vremena Dubrovačke Republike, bili se-ljaci obližnjih sela, koji su u promatranom razdoblju tamo radili na račun osobne javne tlake. Kao kompenzaciju dobivali su malu nagradu u novcu, što nije ni izdaleka bilo adekvatno obavljenom poslu na skupljanju i prijevozu soli.⁹⁷ To je zapravo bila sezonska radna snaga kojoj nije bilo stalo do obavljanja ovog posla, a kamoli do njegova unapređivanja. Kako ta praksa poslije 1848. god. nije više bila moguća, to je već krajem 1849. god. tlaka bila dokinuta, pa su dotične radove otad obavljali »pravi« radnici za odgovarajuću novčanu naknadu.⁹⁸ Zacijelo se tu, kao i prije, radilo o povremenoj, sezonskoj radnoj snazi, kako je diktirala narav posla.

VI.

Koliko god da je poljoprivreda dubrovačkog okružja navedenog razdoblja dobro napredovala u granicama mogućnosti, kao i ribolov, ipak je upravo u to doba i to područje proživljavalo povremene krize, koje su se manifestirale oskudicom živežnih namirnica, pa i pravim gladovanjem tamošnjeg ruralnog pučanstva.

Takve su krize pogodile dubrovačko okružje u više navrata, ali je najteže bilo u doba opće oskudice u pokrajini u razdoblju od 1829. do 1831. godine, te u desetljeću od 1835. do 1845. godine.⁹⁹ Oskudice su prebrođivane davanjem pomoći siromašnima iz državne blagajne i od strane javne dobrotvornosti,¹⁰⁰ kako je to npr. bilo 1831. i 1835. god. Katkad je oskudica bila tako velika da su neki stanovnici bili prisiljeni iseljavati, najviše oni iz Konavala,¹⁰¹ što je bila najpogubnija posljedica takvih neprilika.

Nedovoljno poljoprivrednoj proizvodnji dubrovačkog okružja postoje mnogi razlozi, a jedan od glavnih se svakako krije u posjedovno-agrarnim odnosima, posebnoj, specifičnoj vrsti kolonata na tom području.¹⁰² Jedani izvještaj to jasno pokazuje kad piše »da je kolonat neosporno jedna velika smetnja agrarne kulture« onoga područja.¹⁰³ Kasnije jedan predstavnik vlasti kazuje (1847) da su odnosi između kolona i njegova gospodara uzrok slaboj

⁹⁵ HAZd, Spisi Predsjedništva uprave državnih dobara, svež. I, br. 59/p.

⁹⁶ Isto, br. 168/p.

⁹⁷ HAZd, Spisi Registrature, 1845, I/2, 2338/11268/; 1849, I/2, 18868.

⁹⁸ Isto, 1849, I/2, 18868. Sredinom toga stoljeća su popravljena neka skladišta (Isto, 1850, I/2, 12043).

⁹⁹ HAZd, Miscellanea, svež. 147, poz. 1, 1. 398; Prezidijalni spisi, 1835, VI/1, 1260/p; St. Obad, n. d., 137.

¹⁰⁰ HAZd, Spisi Registrature, 1831, VIII/9, 939, 2419; 1835, VIII/9, 512; Tajni spisi, 1834, br. 195. Treba spomenuti i to da je takva pomoć davana i osiromašenoj dubrovačkoj vlasteli (Isto, 1832, VIII/6, 2833).

¹⁰¹ St. Obad, n. d., 143.

¹⁰² Opširnije o tome raspravlja St. Obad u spomenutoj radnji, pa zato upućujemo na nju.

¹⁰³ HAZd, Spisi Registrature, 1823, VIII/4, 8968.

poljoprivrednoj proizvodnji. Kolonu nije bilo stalo do povećavanja i unapređivanja poljoprivrede, jer bi time još više davao gospodararu, što mu nije ovaj bio voljan nikako priuštiti zbog prastare mržnje.¹⁰⁴ Fatalnu ulogu u ovdašnjoj poljoprivredi je imala disperzija zemljišta u sitne parcele, te nepostojanje odgovarajuće pravilno usmjerene agrarne politike.

Jednako pogubno na poljoprivrednu proizvodnju djelovali su porezni nameti — desetina na jedan dio ljetine, kučarina, naturalna renta i drugi oblici kmetske ovisnosti, koje je uspostavila austrijska vlast. Podaci o skupljanju desetine npr. pokazuju da se u petom desetljeću toga stoljeća u tom okružju ubiralo od 40 do 50 000 fiorina godišnje.¹⁰⁵ Premda su to podaci samo za jedno relativno kratko razdoblje, ipak se vidi da je visina poreznog nameta u to doba bila prilično velika, što je i te kako pritiskivalo tamošnji seoski živalj, jer je godišnji prihod od poljoprivrede bio malen s obzirom na obradive površine kojima je raspolagalo to okružje.¹⁰⁶ Dakako, to je onda znalo dovoditi do uskraćivanja davanja obveza i katkad do otvorenog nezadovoljstva seljaka prema gospodarima, odnosno državi, što nije predmet ovoga rada.

VII.

Nedostatak kvalitetnog tla, odnosno raspoloživih obradivih površina zemlje, glavnim je uzrokom što ovdašnja poljoprivredna proizvodnja nije zadovoljavala potrebe stanovništva. Ipak, neke njezine grane — maslinarstvo i vinogradarstvo — njeguju se u tolikoj mjeri da svojim učinkom nadoknađuju velikim dijelom deficitarnost ostalih. Međutim, količina njihove proizvodnje nije progresivno rasla.

Slično je bilo i s ribarstvom. I unatoč stalnom rastu broja ljudstva, brodoma i opreme, ulov ribe nije bio u adekvatnom progresu. Riba je ipak predstavljala vrlo važan faktor prehrane gradskog i seoskog pučanstva, a nešto novca se dobivalo od prodaje viškova, na pokrajinskom i na vanjskom tržištu. Proizvodnja soli u stonskim solanama nije bila velika, ali je tada doživljavala ipak stanovit porast.

Ukupna prvobitna proizvodnja u to doba nije u cijelosti zadovoljavala vlastite potrebe, pa su mnoge živežne namirnice nabavljane izvan pokrajine. Događalo se da i to područje pogodi oskudica, premda rjeđe nego sjeverni dio Dalmacije, od čega je trpjelo u prvom redu tamošnje seosko stanovništvo.

(Primljeno na 3. sjednici Razreda za društvene znanosti JAZU od 4. III 1981.)

¹⁰⁴ Isto, 1847, VIII/9, 1576/17670/.

¹⁰⁵ HAZd, Miscellanea, svež. II, poz. G, 1. 296—297.

¹⁰⁶ St. Obad, n. d., 141.

Prilog I.

ULOV I PROMET RIBE U POKRAJINI DUBROVNIK
U DOBA FRANCUSKE UPRAVE*

Godina	Ulov Izvoz	
	B a r i l a	
1808.	2.682	1.302
1809.	1.774	1.387
1810.	2.376	1.977
1811.	1.567	377

Izvor: HAZd, rukopis br. 45/III

*Ovu smo tablicu donijeli radi usporedbe ulova i prometa ribom u promatrano vrijeme.

Prilog II.

PROIZVODNJA SOLI U STONU OD 1814. DO 1850. GOD. (u kvintalima)

Godina	Bijela sol	Siva sol	Ukupno
1814.	—	4.102	4.102
1817.	—	7.299	7.299
1818.	—	9.097	9.097
1819.	—	4.198	4.198
1820.	—	21.638	21.638
1821.	1.241	3.954	5.195
1822.	10.995	5.318	16.313
1823.	15.694	—	15.694
1824.	5.958	—	5.958
1825.	16.505	—	16.505
1826.	3.406	—	3.406
1827.	1.179	—	1.179
1828.	11.297	2.215	13.512
1829.	1.710	417	2.127
1830.	16.074	3.225	19.299
1831.	8.817	151	8.968
1832.	3.891	928	4.819
1833.	229	243	472
1834.	21.530	7.709	29.239
1835.	8.111	3.976	12.087
1836.	6.310	3.828	10.138
1837.	1.513	872	2.385
1838.	338	911	1.249
1839.	4.419	4.659	9.078
1840.	12.013	7.510	19.523
1841.	2.580	1.920	4.701
1842.	4.180	790	4.970
1843.	10.819	4.137	14.956
1844.	4.199	2.738	6.937
1845.	2.788	1.197	3.986
1846.	11.367	3.391	14.758
1847.	4.928	1.270	6.198
1848.	13.217	3.441	16.658
1849.	8.430	2.382	10.812
1850.	—	—	9.796

Izvor: HAZd, Spisi Pokrajinskog financijskog ravnateljstva, knj. 16; Prezidijski spisi, 1829, VI, 393/p; V. Lago, Memorie sulla Dalmazia, sv. II, Venezia 1968, str. CXXIX.

Šime Peričić

EIGENE ERZEUGUNG IM DUBROVNIKER DISTRIKT
VOM JAHRE 1815 BIS ZUM JAHRE 1848

Zusammenfassung

Wie anderswo in Dalmatien so befasste sich auch im Dubrovniker Distrikt der grösste Teil der bäuerlichen Bevölkerung in der ersten Hälfte des 19. Jh. mit der eigenen Erzeugung, der Landwirtschaft und dem Fischfang. Getreide, Gemüse und Obst wurden nahezu dauernd in ungenügenden Mengen erzeugt. In dieser Zeit blühten nur die Ölbaumzucht und der Weinbau, die ziemlich hohe Überschüsse brachten. Ein Teil des Weines und Öles wurde von der einheimischen Bevölkerung konsumiert und der Überschus ausserhalb des Distriktes verkauft.

Einzelne Bewohner des Dubrovniker Distriktes befassten sich auch mit einigen anderen landwirtschaftlichen Tätigkeiten, wie z. B. mit der Bienenzucht. Die Versuche Leinen, Hanf und Seidenraupen zu erzeugen, blieben ohne grössere Bedeutung.

Der Fischfang war relativ gut entwickelt. Den kleineren Teil der gefangenen Fische verbrauchte die Bevölkerung des Distriktes selbst, während man den grösseren Teil in frischem oder gesalzenem Zustand ausserhalb des Gebietes verkaufte.